

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MİLET OKULU DOĞA FİLOZOFLARI BAĞLAMINDA TANRININ İMKÂNI POSSIBILITY OF GOD IN THE CONTEXT OF THE MILESIAN PHILOSOPHERS OF NATURE

Alper Bilgehan YARDIMCI*

Öz: Bu makalede Milet Okulu Filozofları ve ilk materyalistler olarak anılan Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'in ontolojileriyle ilişkili olarak arkhe arayışı içerisinde tanrıyla ilgili görüşlerine yer verilecektir. Bazı düşünürler tarafından tanrı tanımaz olarak nitelendirilen Miletli filozofların evrenin ilk maddesi nedir sorusuna vermiş oldukları yanıtların aslında o dönemki Antik Yunan din anlayışıyla bazı önemli noktalarda bağdaştığı gösterilecektir. Makalenin sonunda bu düşünürlerin kendilerine ait bir teoloji ve tanrı düşüncesine sahip oldukları sonucuna varılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milet Okulu, Teoloji, Tanrı, Arkhe, Ontoloji.

Abstract: In this article, ideas of the Milesian philosophers; Thales, Anaximandros and Anaximes known as the first materialists will be included in this article with regards to their search for arkhe in relation to their search for god. It will also be shown that the answer to the question of arkhe by the Milesian philosophers who were accepted as atheist philosophers by some thinkers, is compatible with the Ancient Greece's understanding of religion at some important aspects. At the end of the article, it will be concluded that these scholars have their own idea with regards to theology and god.

Keywords: Milesian School, Theology, God, Arkhe, Ontology.

1. Giriş

Sokrates öncesi filozoflar olarak adlandırdığımız felsefenin doğuşuna şahitlik eden ve bizzat felsefenin doğmasına katkıda bulunan filozoflar Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'dir. Doğa filozofları olarak anılan bu düşünürleri Aristoteles materyalist bir dünya görüşüne sahip olmaları ve felsefi görüşlerini "doğanın bütünü ve genel olarak varlığı inceleyen biricik kişiler" (Metafizik, 1996: 200, prg. 1005 a 30) olarak belirtmeleri açısından Fizikçiler olarak nitelendirmiştir. M.Ö. altıncı yüzyılda yaşamış olan bu filozoflar günümüzde Aydın'ın Didim ilçesinin sınırları içerisinde bulunan, o zamanın Milet şehrinde doğmuşlar ve düşüncelerini bu coğrafyada geliştirmişlerdir. Milet ve İonya topraklarının ticaret vasıtasıyla birçok kültürle etkileşimi olduğu bilinmektedir. Bu sebepten dolayı, Mısırlıların, Perslilerin ve Babil kültürünün ekonomik, sosyal ve düşünce anlamında bu filozoflar üzerine olan etkisi aşikârdır.

Milet Okulu filozoflarından daha önce yaşamış olan ve doğu mitolojisinden etkilenmiş olan Hesiodos'un Teogonisinin her ne kadar başka kültürlerden esinlenerek ortaya çıktığı ifade edilse de Yunanlılara özgü olması açısından önemlidir. Onun düşünceleri doğa filozoflarını yaşamış oldukları dünyaya ve evrene dair bütüncül bir bakış açısı geliştirme ve var olan şeyleri incelemeye sevk etmesi bakımından tarihi bir öneme sahiptir. Hesiodos'un etkisi ile birlikte Milet Okulu filozofları geleneksel mitleri rasyonel bir bakış açısı ile ele alarak incelemeye başlamışlardır. Onların edinmiş olduğu bu tavır felsefenin yapılabilmesi için gerekli olan alanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle, varlık ve evren anlayışlarının dışında teolojiyle ilgili meselelerde bile farklı bir kavrayışa eriştiklerini görebiliriz. Bu farklı kavrayış ilk olarak onların evren ve varlık anlayışlarında ortaya çıkmıştır, evreni daha rasyonel gündelik deneyimlere dayalı bir şekilde açıklamaya başlamışlardır.

Bu makalede ilk olarak eski Yunan dininin ve bu din içerisinde yer alan tanrı ya da tanrıların genel özellikleri verilecektir. Ardından sırasıyla Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'in evrenin ilk maddesi (arkhe) arayışları içerisindeki çalışmalarına yer verilecek sonra, ontolojilerinin ve bununla bağlantılı olarak eğer var ise tanrı anlayışlarının eski Yunan dininin özelliklerini taşıyıp taşımadığı, arkhe ile ilgili görüşleri çerçevesinde nasıl ilişkilendirdikleri ortaya konularak tartışılacaktır. Makalenin sonunda tanrı tanımaz olarak nitelendirilen Miletli filozofların aslında kendi öğretileri bağlamında şu anki tanrı anlayışımızdan farklı olarak bir tanrı anlayışlarının olduğu sonucuna varılacaktır.

2. Eski Yunan Dini ve Tanrı(ları)nın Özellikleri

Yukarıda bahsi geçen filozofların düşüncelerini aktarmadan önce Eski Yunan dininin özelliklerinden ve tanrıya nasıl nitelikler atfettiklerinden bahsetmek, Miletli filozoflarda tanrı anlayışının olup olmadığını göstermek ve bu dinin onların çalışmalarına nasıl bir katkısı olduğunu belirtmek açısından bize yol gösterici olacaktır.

* Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İzmir-Türkiye, b.alperyardimci@gmail.com

Yunanistan'da karşımıza çıkan ilk düşünsel eserlerin destanlar olduğu bilinmektedir. Bu sebepten dolayı, ilk olarak o dönemin düşünce ve hayat tarzının yapısına dair bilgileri bu destanlardan elde etmekteyiz. Bahsi geçen bu destanlar Homeros'un yazmış olduğu İlyada ve Odyssea'dır. Homeros'un ortaya koymuş olduğu Yunan dini toplumun her kesimi tarafından paylaşılan ve kabul edilen bir din değildir. Bu din daha çok zengin ve yüksek kültürlü sınıfın dinini temsil etmekteydi. Ancak, o dönemde kültürü ortaya koyan sınıf bu Aristokrat kesim olduğu için Homerosçu dinin özelliklerini bu kesim bağlamında ele almakta problem olmayacaktır. Çünkü Milet Okulu düşünürlerini de etkileyen bu din anlayışı olacaktır.

Bu bağlamda Homerosçu Yunan dininin önemli özelliklerinden biri çok tanrıca bir anlayışa sahip olmalarıdır. Tanrılar ile insanlar arasındaki ilişkilerin tasarlanma biçimi ise Yunan çok tanrıca din anlayışının farklılığını ortaya koymaktadır. Bu ilişkinin dikkat çekici noktası tanrıların insan biçiminde tasarlanmış olmasıdır. Bu tasarı daha önceki Yunan ve Doğu uygarlıklarında karşımıza çıkmamış bir durumdur. Çünkü daha önce tanrılar ya güçlü hayvanlar ile sembolize edilmiş ya da yarı insan yarı hayvan şeklinde tasarlanmışlardır. Tanrıların insan olarak tasvir edilmesi bir bakımdan o dönemin insanına ve kabiliyetine verilen önemi göstermektedir. Çünkü Homeros'ta tanrıların insanlara emrettiği bir durumla karşılaşmamaktayız. Tanrılar insanlara önerilerde bulunmakta, dolayısıyla insanlar tanrılar karşısında bir nesne konumunda değil, onlarla eşit statüde bulunan varlıklar olmuşlardır (Snell, 1953: 32). Yunan tanrılarının gücü ve imkânları da sınırlıdır. Onlar da insanlar gibi kadere boyun eğmektedirler. Homerosçu çok tanrıca Yunan dininin en belirgin özelliği insanların ölümlü, tanrıların ise ölümsüz, ezeli ve ebedi olmasıdır. Bu şekilde tanrılar insanlardan ayrılmaktadır. Ortaya konulmuş olan Yunan dininin bu özellikleri Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'in düşüncelerini daha rahat bir şekilde ifade etmelerine sebep olmuştur, çünkü insana yaklaştırılmış olan tanrıların ortadan kaldırılması veya onlara başka özelliklerin atfedilebilmesi daha kolay olacaktır. Şimdi, bu bağlamda onların nasıl bir tanrı anlayışı tasavvuruna sahip olduklarına bakabiliriz.

3. Fizikçiler

Milet Okulu düşünürlerinden önce evren içerisinde olup biten olgular mitolojiler ile açıklanmaya çalışılmış herhangi bir olgusal açıklamaya yer verilmemiştir. Örnek vermek gerekirse, günümüzde üzerinde düşünmeye gerek görmediğimiz yıldırım ve gök gürültüsünün nasıl meydana geldiği bile o dönemin çok tanrıca anlayışı ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmış ve akılcı bir yol izlenmemiştir. Bu tarz doğa olaylarının açıklanması hep mitoloji ve teogoniler ile ilişkilendirilmiştir. Onlara göre yıldırım ve gök gürültüsünün meydana gelmesi insani özellikler taşıyan yunan tanrısı Zeus'un öfkelenmesi ile açıklığa kavuşturulabilecek bir şeydir. Zeus 'Bulutları Devşiren', 'Göklerde Gürleyen', 'Şimşek Savuran'dır (Homeros, 2001, önsöz: 41).

Milet filozoflarının tam olarak yaptığı şey de burada karşımıza çıkar. Onlar diğer herkesten farklı olarak nesnel dünya içerisinde var olan/gerçekleşen olayların açıklanmasını duyularımızın erişemeyeceği bir alan içerisinde çözüme kavuşturmaya çalışmazlar. Bunun yerine açıklamalarını nesnel, var olan dünya içerisinde kalarak yaparlar. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, duyuşal sınırlarımız içerisinde gelişen olaylar, yine bu duyuşal dünya içerisindeki sahici dolaysız bilgilerle çözüme kavuşturulur. Bu nedenle, onların tanrı görüşlerini yine bu duyuşal dünyanın açıklanmasına dair oluşturdukları ontolojik fikirleri oluşturacaktır.

Miletli filozoflar yaptıkları çalışmalarından dolayı doğa filozofları olarak adlandırılmış ve temel problemi "evrenin ilk maddesi nedir?" sorusu olmuştur. Onlar evrenin temeline maddeyi koymuşlardır. Tüm Milet felsefesinin ana problemi; her şeyin kendinden geldiği, kendisine gittiği, kendisinden yapıldığı şeyin, değişenin altında değişmeden kalan, varlığını devam ettiren şeyin ne olduğu sorusudur. Aristoteles bunu şu şekilde ifade eder;

"ilk filozofların çoğu, her şeyin ilkeleri olarak yalnızca maddi yapıdaki ilkeleri göz önüne almaktaydılar. Onlara göre her şeyin kendisinden meydana geldiği, kendisinden doğup sonuçta yine kendisine döndüğü bir şey vardır. Öge olan, şeylerin ilkesi olan budur. Onlar bundan şu sonucu çıkarabileceklerine inanmaktadırlar: ... ilk doğanın her zaman varlığını sürdürmesinden dolayı gerçekte ne oluş, ne de yok oluş vardır. Sözüünü ettiğimiz filozoflar işte bu biçimde, diğer varlıkların hiçbirinin ne doğduğu, ne de yok olduğunu söylemektedirler: Çünkü ister tek, ister çok olsun, geri kalan her şeyin kendisinden çıktığı, ancak kendisi süreklilikli olarak varlığını koruyan bir şeyin olması gerekir" (Metafizik, 1996: 90-91, prg. 983 b 6-15).

3.1. "Her Şey Tanrılarla Doludur"¹

Thales bilindiği üzere bu soruya her şeyin kökeninin "Su" olduğunu söyleyerek cevap vermektedir. Aristoteles'e göre (Metafizik, 983 b 25) Thales'in "Su" demesinin nedeni, her şeyin sıvı bir varlıktan kaynaklanarak meydana gelmesi ve her şeyin tohumlarının nemli bir yapıda olması, suyun da bu nemin

¹ (De Anima, i. 5, 411 a 7, Thales A 22)

kaynağı olmasından kaynaklanan gözlemi olmuştur. Bu çok orijinal bir düşünce olmamakla birlikte bunu herhangi bir mitsel ifadeye başvurmaksızın yapmış olması önemlidir. Burada bahsi geçen "Su" bizim anladığımız şekilde günlük deneyimlerle gördüğümüz dokunduğumuz, hissettiğimiz, somut olarak dış dünyada var olan sudur. Burada soyut bir anlam yoktur. Ancak şeylerin kökenine ilişkin düşünceleri ise diğer düşüncelerinin aksine onu teolojik yaratılış mitlerine yakınlaştırmaktadır. Bu görüşü, tam olarak fiziksel bir anlayışa dayanıldığı düşünülmesine rağmen günümüzde metafizik olarak algıladığımız alanın içerisine de rahat bir şekilde girebilir. Thales hakkında bu düşüncelere sahip olmamızı sağlayan onu mitolojiye yakınlaştıran kendi ifadesi ise "*her şey tanrılarla doludur*" cümlesidir (De Anima, i. 5, 411 a 7, Thales A 22).

Suyun bütün canlıların ve var olan her şeyin temelinde bir miktar olduğunu ifade eden Thales'e göre su canlıdır ve her şey tanrılarla doludur (De Anima, 411 a 7), bundan yola çıkarak her şeyi sudan meydana getiren bir tanrısal ruh anlayışına sahip olduğunu Thales için ifade edebiliriz. Diğer bir yandan Thales'in mıknaatlarla ilgili çalışmalarının olduğu bilinmektedir. Mıknaat ile ilgili görüşleri günümüz çağında çok bir doğruluk ifade etmese de bundan bahseden ilk kişi olması açısından önemlidir (Tekeli, 2012: 21). Aristoteles Thales'in mıknaat ile ilgili düşüncelerini ortaya koyarken manyetik çekim açısından değerlendirmiş olabileceğini söylemiş olmasına rağmen mıknaatın demiri çekmesinin sebebinin demirin mıknaata ulaşma çabası ve onun ruhunun olması olduğunu belirtmektedir. "*Hakkında söylenenlere bakılırsa Thales'in ruhu hareketli bir şey saydığı anlaşılıyor; eğer başka türlü ifade etmemişse, demiri hareket ettirdiği için mıknaat taşının bir ruha sahip olduğunu iddia ediyor*" (De Anima, i 2, 405 a 19 = 11 A 22).

Thales'in her şey tanrılarla doludur ifadesini bu açıdan ele alacak olursak, var olan her şey varlığını sürdüren mistik güçlerle doludur, bu nedenden dolayı canlı ile cansız doğa arasındaki ayrımın gerçekte hiçbir dayanağı yoktur, zira her şeyin bir ruhu vardır (De Anima, i. 2, 405 a 19, Thales A 22). Kısacası, Thales maddeyi canlı olarak görmektedir. Bu dönemin düşünürlerinde madde ile ruh arasında kesin bir ayrım görülmemektedir.² Thales mıknaatın demiri hareket ettirmesinin sebebinin mıknaatın hareket ettirme yani canlı olma gücüne bağlamaktadır. Sonuç olarak, Thales'in bu gözlemi onu bütün var olanların birliği ve onların tek bir şeyden meydana geldiği sonucuna ulaşmasını sağlayan bir öncül olarak değerlendirilir.

Thales'in burada bahsetmiş olduğu tanrı ile ilgili ifadeleri açık bir şekilde kendisinden önce mitolojik söylemlere dayanan ulaşılamaz bir tanrı değildir. Onun tanrıları bizden ayrı bir dünyada bulunmaz, etrafımızı çevreleyen her yerde bulunabilir ve etkileri (mıknaat örneğinde olduğu gibi) görülebilir. Bu yüzden her şey tanrılarla doludur. Bu ayrım Thales'in ve takipçilerinin teolojiye yakın söylemlere sahip olduklarını söyleyebilmemize imkân sağlamasına rağmen kendilerinden önce gelen kişilerden farklarını da ortaya koymaktadır.³ Onların teoloji ve tanrı ile ilgili anlayışları eğer var olarak değerlendirilebilirse rasyoneldir. Tanrılarla da her ortamda karşılaşabileceğimiz için de "Tanrısal Olanı" terk etmek durumunda kalmayız. Thales'in anlayışına göre "Tanrısal Olan", var olan dünya içerisinde ellerimizle keşfedebileceğimiz şekilde bulunmaktadır.

3.2. "Apeiron Ölümsüz ve Yok Edilemezdir"⁴

Thales'ten sonra onun öğrencisi olarak felsefe tarihinde yer etmiş diğer bir doğa filozofu ise Anaksimandros'dur. Anaksimandros ile birlikte arkhe problemi olarak değerlendirilen evrenin ilk ana maddesi sorununa vermiş olduğu cevaplar onun teolojisi olarak değerlendirebilecek düşüncelerini de doğrudan etkilemiştir. Anaksimandros'un evren ve varlık ile ilgili düşünceleri daha önce ortaya atılmış olan varlıkla ilgili olguların açıklanmasını etkileyen mitolojik düşünceleri derinden etkilemiştir. Mitolojik söylemlerin etkisini yavaş yavaş yitirmesi ile bu boşluğu Anaksimandros Thales'te olduğu gibi bütün maddelerin ondan meydana geldiği ana madde arayışı ile doldurmaktadır. Thales günlük basit deneyimlerden yola çıkarak evrenin ana maddesinin su olduğunu ifade etmişti. Öğrencisi Anaksimandros Thales'in arkhesinin mantıken evrendeki bütün zıtlıkları karşılayamayacağını ifade etmiş ve bu özellikleri içerisinde barındıran, ancak var olan maddelerin hiçbirisiyle özdeş olmayan "Apeiron"u arkhe olarak kabul etmiştir. Ona göre, "*Var olan şeylerin ilkesi, Apeiron'dur. Şeyler ondan meydana gelir ve yine zorunlu olarak onda ortadan kalkarlar*" (DK. 12, B 1)⁵.

Thales her şeyin ana maddesinin veya tözün su olduğunu ifade ederken bireysel şeylerin sudan nasıl ortaya çıktığını ve nasıl meydana geldiğini açıklığa kavuşturmamıştır. Ona göre, Thales'in içerisinde

² Demokritos veya Platon'a kadar, maddeyle ruh arasındaki ayrım inkâr edilebilecek kadar kesin bir tarzda ortaya konmamıştır. Platon'un Menon ve Phaidon diyalogu ile birlikte bu ayrım felsefi - rasyonel olarak ele alınmıştır (Arslan, 2006²: 309).

³ Ve kimileri evrene ruhların karışmış olduğunu öne sürüyor, belki Thales bu yüzden her şeyin tanrılarla dolu olduğuna inanmıştır (Aristoteles, *Ruh Üstüne*, i 2. 405 a 19 = 11 A 22).

⁴ Aristoteles, *Fizik* iii. 4, 203 b 6.

⁵ Akt. Ahmet Arslan, 2006: 98.

suyu barındıran arkhesi, kuru bir şekilde var olan ateşi içerisinde barındırabilecek bir yapıda değildir. Bu ifadeye göre, Anaksimandros arkheden diğer maddelerin önce ayrılma veya kopma yoluyla sıcak ve soğuk olarak ortaya çıktığını ifade eder (Fizik, 187 a 20-21). Simplicius bunu şu şekilde belirtir; *"Anaksimandros'un şeylerin meydana gelişlerini ilk öğedeki nitel bir değişimin sonucu olarak değil, ebedi hareket nedeniyle karşıtların birbirinden ayrılmasının sonucu diye kabul ettiğini söylemektedir. Bu karşıtlar ise sıcak ve soğuk, kuru ve nemli ve de diğerleridir (Aristoteles'in Fizik'i, frg. 12 A 17-19)."*

Bu söylemlerden anlayabileceğimiz üzere, Apeiron'un bir önceki arkheden ayrılan özelliği niceliksel olarak sınırsız, niteliksel olarak belirsiz olmasıdır (Arslan, 2006: 98). Burnet, Apeiron sözcüğünü sınırsızlık olarak kabul eder. Aristoteles'in Fizik'i için bir açıklama yazısı yazan Simplicius'a göre ise Anaksimandros Apeiron'u arkhe ve ilke olarak ifade eden ilk düşünürdür.

"Paraxiades'in oğlu, Thales'in öğrencisi ve izleyicisi Miletoslu Anaksimandros Sonsuz'u şeylerin ilkesi ve ögesi olarak benimsemiş, ilke için bu adı ilk defa kullananda o olmuştur. Ancak ilke olarak suyu ya da öğelerden birini değil, gökyüzünü ve içindeki dünyaları meydana getiren başka bir sonsuz tözü kabul etmiştir" (Aristoteles'in Fiziği, frg. 12 A 9).

Anaksimandros'un arkheye bir başlangıcı ve sonu olmayan yani tanrısal özellikler yüklemesi önemlidir. Gerçekten de Anaksimandros arkheyi tanrı olarak görmüş müdür? Bunun cevabını yine onun Apeiron'a yüklemiş olduğu diğer niteliklere bakarak bulabiliriz. Antik Yunan anlayışına göre tanrıya atfedilen en önemli özelliğin tanrının bir başlangıcının ve sonunun olmaması olduğunu biliyoruz. Sokrates öncesi filozoflar en yüksek ilkenin tanrısal olması gerektiğini düşünmektedirler. Aristoteles'te Apeiron'u kitabında şu şekilde açıklamaktadır:

"Apeiron dışında akıl veya sevgi gibi başka sebepler kabul etmeyenlerin dediği gibi her şeyi kuşatır ve her şeye hükmeder. Ve bu Tanrısal Olan'dır derler. Çünkü o, Anaksimandros ve doğa filozoflarının çoğunun ileri sürdüğü gibi, ölümsüz ve yok edilemezdir" (Aristoteles, Fizik iii. 4, 203 b 6).

Ayrıntılı bir şekilde bakıldığı zaman gerçekten de Anaksimandros'un ilk ilke ile ilgili değerlendirmeleri tanrı fikrinin en önemli özelliği olan ölümsüz ve başlangıçsız olması gibi nitelikleri karşılamaktadır. Anaksimandros sayısız dünyanın varlığını kabul eder ve bu dünyaları tanrılar olarak adlandırmaktadır. Bu düşüncesi göstermektedir ki o "sınırsız olan'ı" bir hayli ciddiye almıştır. Buradan anlaşılacağı üzere, sınırsız sayıda da tanrı vardır. Düşünür dünyanın ana maddesini tanrısal ve ebedi olanla bağdaştırırken kalıplaşmış yunan fikirlerini izlediği gibi bu sayısız dünyaların ve tanrıların köken bakımından aynı tanrısal özden meydana geldiğini ifade etmektedir. Bunu yaparken onun Hesiodos'a dayanan düşünceleri takip ettiğini ve bir felsefi teogoni yaptığını görmekteyiz.

Anaksimandros'un doğa ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar yalın bir şekilde yapılmış olan doğa çalışmalarının üzerinde bir şeydir. Doğa felsefesi olarak isimlendirilen bu düşünce geleneğinde, ontoloji, teoloji ve teogoni bir arada varlığını sürdürmektedir ki bu da Yunan düşünce sisteminin kapsamlılığını gözler önüne sermektedir.

3.3. Tanrılar ve Tanrısal Şeyler Aer'den Meydana Gelmiştir⁶

Bu makalede ele alacağımız son filozof ise Miletli filozofların üçüncüsü, Anaksimandros'un arkadaşı ve izleyicisi olan Anaksimenes'tir. O Anaksimandros'dan farklı olarak Thales'te olduğu gibi ilkeyi tekrar görünür bir tözde aramıştır. Ancak bu ilke Thales'in kinin aksine yeryüzünün sadece bir kısmını örten su değil bütün evreni çevreleyen, sınırsızmış gibi görünen "Hava" (Aer) olacaktır. *"Anaksimenes havayı (Aer) suyun önüne yerleştirmekte ve onun basit cisimler içinde en ilkel olduğunu söylemektedir"* (Metafizik, 984 a 5). Bununla birlikte o Anaksimandros gibi arkhenin belirsiz değil, aksine belirli olduğunu ifade etmektedir. Ona göre arkhe, Thales'te ki gibi belirli, Anaksimandros'da ki gibi de sonsuzdur. Bu açıdan, düşünür diğerlerinin görüşleri arasında sentez yaparak bir öğreti ortaya koymuştur.

Anaksimenes'in yapmış olduğu arkhe tanımlaması tözün sonsuz ve belirsiz olandan belirli ve tek bir maddeye indirgenmesiyle düşünce tarihi açısından bir gerileme olarak görülebilir. Ancak onun ilk maddenin nasıl form değiştirdiğine ve karşıtların birbirinden nasıl ayrıldığına yönelik ifadeleri Anaksimandros'un ortaya koymuş olduğu düşüncelerden daha ileri bir niteliğe sahiptir. Ne Thales ne de Anaksimandros Bir olandan Çok olanın nasıl çıkması konusunda pek başarılı olamamış, dahası bu konuya çok fazla önem atfetmemişlerdir. Anaksimenes ise diğer maddelerin ilk ilkeden seyrekleşme ve yoğunlaşma yoluyla ortaya çıktıklarını ifade eder. Ona göre, varlıklardaki nitelik farklılıkları nicelik farklılıklarının sonucudur. Bu görüşlerine gündelik tecrübelerinden yola çıkarak ulaşmıştır.

"Hava kendisine en eşit olduğu zaman, gözümüz tarafından görülemez. Ancak sıcak ve soğuk onu görünür kılar. O her zaman hareketlidir; çünkü eğer hareketli olmasaydı, değişip varlıkları meydana getiremezdi. Hava seyrekleşmek ve yoğunlaşmak yoluyla tözlere ayrılmaktadır. Seyrekleştiği zaman ateş olur. Öte yandan rüzgârlar, yoğunlaşmış havadırlar. Bulutlarda tokaçlama yoluyla havadan meydana gelirler. Onlar daha da yoğunlaşınca su

⁶ (DK. A 7, 1)

olurlar. Su, yoğunlaşmaya devam edince toprak olur ve mümkün olan en büyük ölçüde yoğunlaştığında da taş olur” (DK. A 7, 2, 5, 3).⁷

Anaksimenes’in hava ile ilgili düşüncelerini ruh ile ilişkilendirmesiyle birlikte onun tanrı ve teoloji üzerine ortaya koymuş olduğu görüşlerine de bu vesileyle yer verebiliriz. Anaksimenes insan nefesini, bedeni dolduran havayı insana can veren ilkeyle, insan ruhu (Psyche) ile bir tutmuştur (Capelle, 2011: 66)⁸. Asıl anlam olarak Grek dilinde soluk ve nefes anlamına gelen “Psyce”nin diğer bir anlamı ise ruhtur. Doğada yaşayan varlıkların nefes aldıkları sürece canlı olduğunu gözlemleyen Anaksimenes, nefes ile ruhu bir tutmuştur. Anaksimenes “nasıl hava olan ruhumuz bizi tutmaktaysa, soluk ve havanın da bütün dünyayı çevrelediğini söylemektedir” (DK. A 3, B 2).⁹ Anaksimenes’in yapmış olduğu bu tanımlama evrenin bir ruh tarafından çevrelenmiş olması ve bu nedenden dolayı onu evrenin canlı olduğu düşüncesine götürmesi açısından önemlidir.

Anaksimenes havaya sadece ruh özelliği atfetmekle kalmaz. Aynı zamanda havanın tanrıları ve tanrısal şeyleri meydana getirdiğini ve aslında tanrının hava olduğunu ifade etmektedir. Aristoteles’e göre “o var olan, var olmuş olan ve var olacak olan her şeyin, tanrıların ve tanrısal şeylerin havadan doğmuş olduklarını söylemekteydi” (DK. A 7, 1)¹⁰ Böylece, Anaksimenes tanrı ile ilgili görüşlerini diğer filozoflarda olduğu gibi arkhe ile ilişkilendirerek ortaya koymaktadır. Diğer bir yandan Cicero da (frg. I 26 = 13 A 10) “Tanrıların Özü Üstüne” adlı eserinde Anaksimenes’in havayı tanrı olarak gördüğünü belirtmektedir.

Sonuç

Şimdiye kadar bahsettiklerimizden yola çıkacak olursak, materyalizmin kurucuları olarak görülen Miletli filozofları tanrı tanımaz olarak atfetmek, doğru bir sav olmayacaktır. Kendilerinden önce gelen düşünür ve tanrı anlayışlarından farklı olarak mitosa karşı logosu koydukları doğrudur. Bu anlayış onların tanrı anlayışlarını da şekillendirmiştir. Miletli filozofların yaşadıkları doğayı rasyonel bir şekilde incelemesiyle ortaya koydukları evrenin ilk ana maddesine yönelik araştırmaları dolaylı veya dolaysız bir şekilde tanrı anlayışlarını da etkilemiştir. Onların tanrıları bizim bugün anladığımız tanrı anlayışlarıyla farklılık göstermektedir. Bunun nedeni ise tanrıların buyruklarını yerine getirecek bir durumun söz konusu olmamasından kaynaklanmaktadır. Miletli düşünürlerin tanrı ile ilgili görüşleri bizim duyusal bir şekilde kavrayabileceğimiz doğada her an karşımıza çıkabilecek tanrılardır. Bu sebepten dolayı onların tanrı anlayışlarının olmadığını ifade etmeden önce genel olarak nasıl bir anlayışa sahip olduklarını anlamak yararlı olacaktır. Çünkü, onların algılayışlarını o dönemde hâkim olan Yunan dini ile ilişkilendirmek gerekmektedir. Sonuç olarak, Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes’in ontolojileriyle ilişki olarak ortaya koymuş oldukları bir tanrı anlayışları vardır ve o dönemin Yunan çok tanrılı anlayışının en belirgin özelliği tanrının ezeli ve ebedi olması gibi nitelikleri de büyük ölçüde taşımaktadırlar.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Ahmet (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi 1*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
ARSLAN², Ahmet (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
ARISTOTLE & HICKS, Robert Drew (1976). *De Anima*, New York: Arno Press.
ARISTOTELES (1996). *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, 2. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları.
ARISTOTELES (1997). *Fizik*, çev. Saffet Babür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
CAPELLE, Wilhelm (2011). *Sokrates’ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özügül, 3. Baskı, İstanbul: Pencere Yayınları.
CICERO (2011). *Tanrıların Özü Üstüne*, Akt. Wilhelm Capelle, Sokrates’ten Önce Felsefe, çev. Oğuz Özügül, 3. Baskı, İstanbul: Pencere Yayınları.
HOMEROS (2001). *İlyada*, çev. Azra Erhat & A. Kadir, 12. Baskı, İstanbul: Can Yayınları.
SIMPLICIUS (2011). *Aristoteles’in Fizik’i*, Akt. Wilhelm Capelle, Sokrates’ten Önce Felsefe, çev. Oğuz Özügül, 3. Baskı, İstanbul: Pencere Yayınları.
SNELL, Bruno (1953). *The Discovery of the Mind*, Londra: Blackwell.
TEKELİ, Sevim (2012). *Bilim Tarihine Giriş*, 8. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

⁷ Akt. Ahmet Arslan, 2006: 118.

⁸ Varlık ve doğa öğretisinin yanında Yunanlılarda ilk kez felsefi bir ruh öğretisinin ortaya çıktığını görmekteyiz.

⁹ Akt. Ahmet Arslan, 2006: 118.

¹⁰ Akt. Ahmet Arslan, 2006: 118.